SEP

4

Politics of Language, Dialect & Script: From Pre-Colonial times to Present

Quqnass
LyalPur

بولیاں، لہجیاں، لپیاں دی سیاستاں

پاکستانی زباناں اتے پارلیمانی کمیشن

عامر ریاض

Click & Read

بولیاں، لہجیاں، لِپیّاں دی سیاستاں

پاکستانی زباناں اتے پارلیمانی کمیشن

عامر ریاض

Script &Dialect ,Politics of Language

Colonial times to Present-From Pre

- Sanskrit vs. prakrit
- Prakrit or Pashachi & Dadric Roots of our Languages
- New Statecraft: Shift from Kingship to Nation State
- What was the Language Policy during British India
- Why Persian was removed & replaced by English in 1837

- What fears Macaulay had from Tzarist Russia as described in his famous minutes of 1835
- Why Colonial administration remained reluctant to use Sufi , Yogi and Bhagti teachings in education or textbooks
- Why British Indian administration remained reluctant in Using Punjabi, Pashto, Balochi, Brahvi & Kashmiri languages as medium of instruction
- What were our old Scripts and why were they removed
- Why Colonial masters imposed Urdu in the Punjab region (Punjab, Kashmir and KPK) and Qallat after 1865? Was it due to Frontier Forward Policy?
- Was Supremacy of English, a byproduct of theory of European hegemony
- Why India and Pakistan continued with fractured colonial language policy after 1947 and declared English as Associate Official Language in their respective constitutions
- Why India rejected All India Congress 1920 resolution regarding Reorganization of provinces on linguistic bases after 1947
- How Awami League and NAP played with language Issue
- Were Jinnah and Iqbal against the role of mother tongues in Nation Building
- What Fazul-ur-Rahman said in favor of Pakistani mother tongues in the First Education Conference (November 1947)
- Was Objective Resolution, a continuity of colonial unitary State
- How Ghulam Muhammad defused extremist trends of Objective Resolution
- Where Jugto Front was wrong
- Why the concept of Sole National Language is contradictory with federalism
- Why our education policies remained silent on language policy
- How 1973 Constitution safe guard Pakistani mother tongues
- Why General Zia shifted Objective Resolution from the Preamble and made it part of the constitution through 8th amendment
- Why our bureaucracy remains busy against majority province till today
- Why Zia used Three versus One Province fight
- How Zia coined Language versus Dialect controversy
- Is PPP following Zia's fractured linguistic policy
- Why General Musharaf wanted to impose English from class 1
- Are we ready to deconstruct colonial policies

Note: The article is written in Punjabi for a LayalPur based magazine **QUQNASS.**

Those interested in hard copy can contact Tohid Chattha at chattha147@yahoo.com

Read and Unlearn

مہاراجہ رنجیت سنگھ ہوری بڑے"کرُو"سن۔ اک دیہاڑ "لہوردربار" وچ کچھ سردار آئے اتے انہاں مہاراجہ ہوراں نوں آکھےا پئی ایہہ "مُسلے" بڑا تنگ کردے نےں اتے سویرے سویرے بانگاں دے دے کے ساڈی نینداں اڈا دیندے نیں۔ اینہاں دی بانگاں نوں روکو۔ مہاراجہ ساری گل سن لئی اتے انہاں نوں ٹھنڈا کرکے مُسلےاں دے وڈکےاں نوں وی سَد لِتا۔ مہاراجہ آکھیا پئی تہاڈی بانگاں نال تہاڈے غےر مسلمان بھرا تنگ ہوندے نیں اتے تسی کل توں منارے تے چڑھ کے بانگاں نہےں دینیاں۔ فکر نہ کروں ایہہ سردار آپدے آپدے محلیاں وچ سویرے سویرے مسلماناں دی گھراں دے بوہے کھڑکاون گے تاں انہاں نوں مسیتے جاون لئی آکھیا کرن گے۔ سکھ تے مسلمان پنجابی سب راضی ہوکے گھراں نوں ٹر گئے۔ چار، پنج دن جداں سردار اےہو کم کرےندے پھاوے ہو گئے تاں اک دن مہاراجہ کول مڑ آگئے اتے آکھیا سردار جی مُسلیاں نوں منارے چڑھ کے بانگاں دین دےو اسی آپدی درخاست واپس لیندے ہاں۔ اینج جاپدا ہے پئی جے وڈے جج خواجہ ہوراں دی گل من کے ریاست نے حقیقتاں وچ اُردو لادتی تے کچھ دناں بعد ایس مطالبے وچوں پھُوک نکل جائے گی اتے ایس دا حال وی سرداراں دے بانگاں والے مطالبہ ورگا ہوسی۔ پئی جے تسی لاوڈ سپیکر نوں "آلہ مقبرالصوت" لکھنا ہے یا فیر بارش ناپن والے آلہ نوں"مےکاس المطر" لکھنا ہے ےا فیر اےف آئی آر دی زبان لکھنی ہے تاں فیر کم چوڑہی ہوئے گا۔ سائنس، قنون تے دُوجے علماں دی ٹرماں دی اُردو اےڈھی ادک تے ابہاماں نال بھری ہے پئی کجھ نہ پچھو۔ پئی 1973توں2015 وچکار سرکار اُردو تے کڈھیاں رقماں خرچیاں نیں؟ اُردو والیاں آپدی زبان نوں آسان کرن دی تھاں ہور مشکل کر چھڈیا ہے۔ ہن 42سالاں توں رقماں کھا کھا کے وی جے انہاں آپدی زبان نوں سدھا نہیں کیتا تاں ایس وچ کس دا قصور ہے؟خواجہ ہوری قنون دی ٹرماں دے اُردو ترجمے پڑھ لین تاں انہاں نوں آپوں لگ پتہ جاسی البتہ خواجہ ہوراں نوں آرٹیکل 251 شق(3) نوں چکن تے ہرکوئی ےاد رکھے گا۔ ہن آپاں اصل گل ول آندے ہاں۔

سپریم کورٹ دے وڈے جج جواد ایس خواجہ جی بڑے گنُی انسان نیں۔ انہاں دی پروفیشنل تے ذاتی زندگی تے بھرنویں ہے ہی پرایتھے انہاں دا حوالہ اس مقدمہ پاروں آیا ہے جس وچ وڈے جج ہوراں پاکستان وچ زبان بارے پالیسی نوں ہتھ پایا ہے ۔ مقدمہ کرن والے نوں تے نری "اُردو" دی فکراں سن پر خواجہ ہوراں چوک وچ آرٹیکل251دا پورا پنڈورہ ہی کھول دِتا۔ گل کھولن والی ہے وی سی کیونجے زباناں بارے جے پالیسیاں گنجھلدار ہون گیاں تاں فیر کم تے چوڑ ہوسی۔ بس خواجہ صاحب دے ریمارکساں تے سرکار، غیرسرکار دے جواباناتے قنونان دے ڈرافٹاں نوں سامنے رکھدے ہوئے زباناں دی سیاست اتے ایس دی پاکستانی حوالیاں تے اک لکھت لکھ رہیاں ہاں۔ گل سمجھ لئی تے رولا کیہہ؟ نوں ساہمنے رکھدے ہوئے جے اسی گل سمجھ لاں گے تاں فیر پونا رولا تے مک جاسی۔ پہلے ایہہ ویکھو کہ خواجہ ہوراں آئین پاکستان دے آرٹیکل251نوں سامنے رکھ کے چلائے جاون والے مقدمہ وچ کیہ کم پایا۔ آئین1973دا ایہہ آرٹیکل آکھداہے،

1- پاکستان دی قومی زبان اُردو ہے اتے پندرہ سال دے اندر اندر ایس نوں سرکاری پدر اتے دُوجے کماں لئی ورتن دا بندوبست کیتا جائے گا۔

2- پہلی گل نوں چیتے رکھدے ہوئے انگریزی زبان اس دیہاڑ تک سرکاری کماں لئی ورتی جائے گی جد تیک اُردو نوں ایس قابل نہ تھی لیا جائے۔

3- قومی زبان دی حیثیتامتاثر کیتے بغیر کوئی وی صوبائی اسمبلی قومی زبان دے نال نال کسی وی صوبائی زبان نوں تعلیم، ترقی اتے ہور استعمال لئی ورتن دا کم کر سکدی ہے۔

ہن مقدمہ کرن والے حضرت نیں تے آرٹیکل دی نری شق(1) نوں ہی گلے پاکے ڈھول وجایا سی پر خواجہ ہوراں آرٹیکل دی شق(3) نوں وی جن جپھا پا دتا تے صوبائی سرکاراں نوں پچھیا پئی اوہناں نیں251آرٹیکل دی شق(3) بارے ہن تیک کیہ کم کیتا ہے۔ بس فیر تے دوڑاں گیانلگ تے پئے بھرتو گئے۔ پہلاں بلوچستان اتے فیر پنجاب نیں وی ڈرافٹ بل عدالت نوں گھل دتے۔ پنجاب نیں تے آپدے بل وچ پنجابی زبان نوں پہلی توں 5ویںتیک لازمی مضمون بناون دی گل کر دِتی اتے ایہہ وی لکھیا جتھے کسے نوں کوئی ہور صوبائی زبان پڑھنی ہو سی، پنجاب سرکار اس دا وی بندوبست کر دے گی۔ ایہہ وی لکھیا ہے پئی سرکاری تے نجی سارے سکول پنجابی لازمی پڑھاون گے۔ سندھ تے خیبر پی کے عدالتاں نوں کیہ آکھیا ہے ایس بارے پتہ نہیں۔ پر سندھ وچ سندھی نری سرکاری سکولاں وچ لگی ہے اتے تاں مارے اُردو والیاں کراچی، حیدرآباد، سکھر وچ سندھی توں بچن لئی 1950 توں بعد پرائیویٹ سکوں کالج بنائے سن۔ سندھ سرکار ایہناں پرائیویٹ سکولاں اگے بے بس ہے۔ خیبر پی کے وچ عوامی نیشنل پارٹی نیں آپدے ولوں بڑی اُستادیاں کردے ہوئے زباناں دے حوالے نال اجہیا بل بنایا سی جس وچ پنجابی دے لہجیاں نوں زباناں بنادتاسی۔ اوہ چاہندے سن پئی پشتودے مقابلیاں وچ پنجابی نظر ہی نہ آوے۔ میرے کول 1931دی مانو گنتری (Census) ہے جس وچ صوبہ سرحد دی زبانانداا خانہ وی ہے۔ اتھے لکھیا ہے پئی ایتھے پنجابی تے پشتو بولن والیاں دی تعداد بربر ہے۔ پرچلو خواجہ ہوراں جہیڑی گل چکی ہے اس نال مادری زباناں دی گل اگے تے ودھ رہی ہے پر مسئلہ ہلے وی"وِنگی کھیر "ہی ہے۔ تاں مارے سانونسب نوں زباناں دی سیاستاں بارے بھرویں جھات پان دی لوڑ ہے۔

جد دی دنیا بنی ہے اس ویلے توں چرند پرند دے نال نال آوازاں دی کہانی وی شروع ہوگئی سی۔ بندے نیں آوازاں کد کڈھیاں ایس بارے تے ٹُلا ہی لایا جاسکدا ہے ۔ آوازاں کڈن توں پہلاں ہواواں ، پانیاں تے رُکھا ندی آوازانلمیرے چِر توں ہر کوئی سن رہیا سی۔ بندیاں پہلاں اشاریاں وچ گل کیتی یا فیر آوازاں کڈھدے ہوئے" سُر" بنائے پر جے تسی ذرا غور کرو تا نآواز، سُرتے ڈانس سب رل کے بولی نوں جمن دا سبب بنے۔ تاں مارے دنیا دی ساریاں بولیاں وچ "مٹھاس "وی ہے ،" سُر" وی تے" آرٹ" وی۔ جیہڑا بندہ بولیاں وچ فرق رکھدا ہے، کسے بولی نوں ماڑا ، کسے نوں ودھیا، کسے نوں تہذیباں والی تے کسے نوں گنوار آکھدا ہے اوس بارے نرا ایہو آکھیاجاسکدا ہے پئی اوہ نہ تے بولیاں دے پچھوکڑنوں سیاندا ہے تے نہ ہی بولیاں دے ورتاریاں دی کہانی جاندا ہے ۔ تہذیباں تے اسارے گئے تفاخراں نوں سینے لاون والے کُوڑ مغزاں نوں بس ایہہ گل سمجھنی چاہیدی ہے پئی کوئی وی زبان یا بولی ودھیایا گھٹیا نہیں ہوندی اتے ہر بولی دا اک پچھوکڑ ہوندا ہے۔ کیونجے اوہ بولی گواچ جائے یا لکھن ، پڑھن بولن دے ورتاریاں وچ نہ رہوے تاں فیر اوہ پچھوکڑ، اوہ علم اوہ تجربے سب گو اچ جاندے نیں۔ آہندے نیں بولیاں تے رُکھ دھرتی نال جڑت تے

پلدے۔ چےتے رہوئے ، پئی کسی گملے وچ رُکھ نہیں لگدا۔ بھلا ساڈے پنجابیاں توں وادھو کون ایس کہانی نو ں سمجھ سکداہے جیہڑے آپدی بولی بولدے تے ہیگے نیں پر لکھائی پڑھائی وچ ایہہ بولی انگریز دَور توں پرچلت نہیں۔ لاہور یونےورسٹی آف مینجمنٹ اینڈ سائنسز (LUMS) دے پروفیسرڈاکٹر فرخ ہوراں لمز دے منڈیاں کڑیاں نال مل کے پنجابی بارے سروے کیتا ہے۔ ایس وچ بہوں سارے پنجابیاں دسیا ہے پئی اسی پنجابی بولدے تے سمجھدے ضرور ہاں پر لکھ، پڑھ نہیں سکدے۔

بھلا غور کرسو پئی جس انگریز نیں سندھی، بنگالی نوں پرچلت کیتا اتے بنگال تے سندھ وچ لایا، جس انگریز نے اُردو نوں بناون لئی فورٹ ویلیم کالج وچ 19ویں صدی دے پہلے دھاکے وچ کلاساں پڑھائیاں، اُس شوہدے نوں بھلا پنجابی نال کیوں وَیر سی؟ اس شوہدے نہ تے پنجابی نوں منیا، نہ پشتو، بلوچی تے کشمیری نوں گھاں پائی سگوں پنجابی دے بہوں سارے رسم الخطاں یعنی لپیّاں نوں وی مکا دِتا۔ جی ڈبلیو لائٹنر ورگے انگریز افسر تے آپدی سرکار نوں متاں دیندے رہے پر لندنی سرکار وڈی لڑائی پاروں جیہڑی پالیسیاں بنائیاں سن انہاں وچ پنجابی، پشتو، بلوچی، براہوی، کشمیری، واخی، شینا، ےوگر تے بلتی ورگیاں دیسی زباناں لئی گنجائشاں نہیں سن۔ ایس دی وڈی وجہ فرنٹیئر فارورڈ پالیسی سی۔ 29مارچ 1849 نوں خطہ پنجاب دی حکومت "لہور دربار" نوں ڈھاون تونپہلاں انگریزاں جیہڑیاں پالیسیاں اُساریاں سن انہاں نوں پنجاب تے قبضے توں بعدوں لہور دربار دی تھاواں تے لانا شروع کر دِتا۔ لہور دربار وچ پشور، قبائلی تھاواں (فاٹا)، کشمیر بشمول جموں، گلگت بلتستان شامل سن۔ جیہڑی پالیسیاں انگریز بنا چکے سن انہاں وچ لارڈ میکالے دی 1835 دی تقریر نوں بہوں اہمیتاں حاصل سن۔ فارسی مکاون دی ایہہ نویں پالیسی نوں لاون وچ کمپنی بہادر تے برطانیہ دی پارلیمنٹ رَلے ہوئے سن۔ وارن ہیسٹنگز ورگے انگریزاں دا زمانہ پرانا ہوگیا سی جیہڑے کلاسیکل زباناں (سنسکرت، عربی، فارسی) دی گل کردے سن اتے پرتگالیاں وانگ تامل، بنگالی دے وی حامی سن۔ ہن نوِیاں پالیسیاں اگئیاں سن جنہاں تے فرنٹیئر فارورڈ پالیسی دا سایہ سی۔ ایس تقریر وچ زار روس توں ڈراون اتے فرنٹیئر فارورڈ پالیسی نوں ودھاون دے نال فارسی نوں مکاکے انگریزی نوں لاون دا اعلان کیتا گیا سی۔ ایس تقریر نال پتہ چلدا ہے پئی روس وچ سر چکدی مڈل کلاس نوں سامنے رکھدے ہوئے پرانی پالیسی بدل رہی سی۔ رب سانوں سب نونتوفےقاں دےوے اتے اسی اک وار میکالے دی تقریر پڑھ لیے تاں سب گلاں آشکارا ہوجاون گیاں۔ چےتے رہوے، جداں 1809 وچ لہور دربار تے انگریزاں وچ لہور معاہدہ ہو یا سی اس ویلے انگریز ایہہ گل من لئی سی پئی زارروس تے انگریزاں وچ پنجاب اک بفرزون ہوسی ۔ لارنس برادران پرانی پالیسی دے حق وچ سن تاں مارے اوہ پنجاب تے انگریزاں دے قبضہ دی مخالفتاں کردے رہے سن پر 1846 وچکارپنجاب بارے مل مارن والے تے بفرزون رکھن والے دونویں گروپاں وچ سمجھوتہ ہو گیا سی اتے ایس سمجھوتے دی رڑک برٹش پارلیمنٹ وچ ہون والی 1848 دی تقریراں وچ محفوظ ہے۔ 1809دے معاہدے دے ساڈے خطہ تے سیاستاں تے بہوں اثرہوئے سن۔ اک پاسے پنجاب دی طاقتاں نونانگریزاں منن دا اقرار کر لِتا سی پر دوجے پاسے پنجاب دی بہوں ساری تھاواں(ستلج پار دے علاقے) وچ انگریزاں آپدی پالیسیاں لادِتیاں سن۔ زباناں دے حوالہ نال جو کچھ ستلج پاردی تھاواں تے 1809 توں 1849 وچکار واپری ایس پکھ تے گھٹ کم ہویاہے۔ اینہاں تھاواں تے ہندواں دی وڈی گنتری وی سی پر مسلمان پنجابیاندیاں وڈیاں پاکٹاں وی سن۔ ایس معاہدے پاروں ستلج توں دِلّی تیک دی تھاواں اُتے چھوٹی موٹی ریاستاں تے لہور دربار دی حکومت نہیں بن سکدی سی اتے مہاراجہ نوں کشمیر تا پشور حکومت بناون دی

کھل سی۔ ایس تونفیدا چکدے ہوئے انگریزاں پٹیالہ، انبالہ، لدھیانہ ، حصار، تھانیسر، جیند، ملیر کوٹلہ، فیروز پور ورگیاں تھاواں تے اُردو، ہندی نوں بڑی ہشیاری نال وادھا دِتا تے نالوں نال پٹیالے دے راجہ نوں لہور دے مہاراجہ دے مقابلیاں وچ ٹیک دِتی۔ پنجاب وچ زبان تے دھرمی ونڈاں نوں سیاستاں وچ واڑن دا ایہو ویلہ سی۔ ایس پالیسی دا انگریز نوں اتے فیر انگریز دے بعدوں آون والے انگریزاں دے دیسی سجناں نوں بہوں فیدہ ہویا۔ پنجابی سکھاں نوں گورمکھی تے مذہبی بنیاد پرستی ول کیتا گیا اتے ایہہ آکھیا پئی رنجیت سنگھ سکھ ہوندے ہوئے مُسلیاں نال رَل مل کے حکومتاں کررہیا ہے۔ ستلج پار رہن والے پنجابی مسلماناں نوں آکھیا پئی پنجابی سکھاں دی زبان ہے اتے تسی اُردو پڑھو کیونجے ایہہ مسلماناں دی زبان ہے۔ "لہور دربار " دی حکومت نوں بدنام کرن لئی ظلم دی داستاناں گھڑیاں گیاں اتے جہادیاں نوں وی ہلاشیریاں دِتیاں۔ تریجے پاسے پنجابی ہندواں نوں ہندی ول لایا گیا۔ جیمس مل ورگیاں انڈین ہسٹری تے کتاباں لکھیاں تے ہندو دور، سکھ دور، مسلم دور ورگیاں اصطلاحواں ایجاد کیتیاں اتے مسلم حملہ آور دی گل وی کیتی۔ لدھیانہ وچ پہلاکالج وی بنایا گیا اتے کرنل ویڈ ورگیاں جیہڑی پالیسیاں بنائیاں اوہ اک وڈی جنگ دی تیاریاں سن۔ ایہہ سب بندوبست 1809 توں 1849 دے وچکار ستلج پار توں دلی تیک دی پنجابی تھاواں تے ہشیاریاں نال بنایا گیا۔ جیہڑے بندے تیا رہوجاندے ایہناں نوں دِلی کالج لے جایاجاندا جیہڑا جسوس پیدا کرن دی وڈی فیکٹری سی۔ اجہی تعلیمی فیکٹریاں اج دے پاکستان وچ وی چلدیاں نیں۔جی ڈبلیو لائٹنر سمیت بہوں سارے انگریز لکھاری آپوں منیندے نیں پئی دِلّی توں پشور تیک سب توں وڈی تے قدیمی زبان پنجابی ہی سی اتے ایس نونپنج توں وادھو رسم الخطاں وچ لکھیا جاند اسی اتے کسے وی وڈی زبان وانگ ایس دے وی بہوں سارے لہجے سن۔

انگریزاں دے مَل مارن توں پہلاں پنجابی زبان لنڈا، صرافہ، مہاجنی، دیوناگری، گورمکھی، شاہ مکھی لِپیّاں یعنی رسم الخطانوچ بہوں تھاواں تے پرچلت سی اتے لائٹنر نیں تے 1882 وچ چھپی آپدی رپورٹ نما کتاب "پنجاب وچ دیسی تعلیم" وچ انہاں رسم الخطاں دی فوٹواں وی چھاپیاں نیں۔حیران نہ ہونا، لائٹنرایہہ وی لکھیا ہے پئی لنڈا، صرافہ، مہاجنی پنجابی زبان دے ترے "کمرشل " رسم الخط سن جیہڑا ثبوت ہے پئی ایتھے انگریزاں توں پہلاں وڈی تجارتاں ہوندیاں سن۔ کیونجے پنجابی اک وڈی زبان ہے تاں مارے ایس دے رسم الخطاں تے لہجیاں دی گنتری وی وادھو ہے۔ زباناں دے اک وڈے روسی ماہر گینگوسکی نیں آپدی کتاب "پاکستان دے لوک" وچ گوجری، سرائیکی (لہندی)، پوٹھوہاری، جانگلی، ہندکو، پہاڑی، ماجھی، سمیت پنجابی دے بہوں سارے لہجے دسے نیں۔ اوہ زباناں دا ماہر سی اتے اس گرائمر تے زبان دانی دے اصولاں پاروں ایہہ گل لکھی ہے پئی ایہہ سب پنجابی زبان دے لہجے نینتے انہاں دی گرائمر اک ہی ہے۔ کسے وی وڈی زبان دے بہوں رنگ ہوندے نیں اتے ایہہ زبان دی طاقتاں ہوندے نیں۔ جیہڑا پنجابی لہجہ دِلّی تیک دی تھاواں تک بولیا جاندا سی اوہ ہندی اُردو نال رَلیا مِلیا سی تے سندھ ول بولی جاون والی پنجابی، سندھی، بلوچی نال رَلدی سی۔ ایس نوں جانگلی تے لہندی آکھیا جاندا سی۔ ہماچل توں لے کے کشمیر، پیرپنجال،مری، گلیات، مارگلہ، تربیلہ تے کاغان تک بولی جاون والی پنجابی تے پہاڑی رنگ چڑھیا سی اتے ہندکو، گوجری دا رنگ وکھرا سی ساڈی ماں بولی دا۔ وڈی زبان دا کھلار وی وڈا ہوندا ہے۔

اک زمانہ سی جداں فارسی دُنیا دی وڈی زباناں وچ شامل سی۔ فارسی دے ست(7) وڈے سبک (School) سن۔ جیہڑی فارسی عرباں دی تھاواں نیڑے بولی جاندی سی اوہ عربی نال رَلی

مِلی سی تے سبک عراقی دے ناں توں جانی جاندی سی۔ جیہڑی فارسی وسط ایشیائی تھاواں نال جُڑی سی اوہ سبک "ہراتی " تے "درّی" آکھو ندی سی۔ وڈی زباں دا ایہہ مسئلہ ہوندا ہے پئی اوہ آپدے کھلار نوں ودھاندیاں رہندیاں نیں۔ فارسی نرے ایرانےاں دی ز بان نہیں سی سگوں وسط ایشیا دے ترک وی آپدی زبان دے نال نال فارسی وی بولدے سن۔ غزنوی، غوری، خاندان غلاماں، تغلق سب دے درباراں وچ فارسی، ترکی تے عربی دا راج رہیا ہے۔ دربار دی زبان فارسی، علم دی زبان عربی تے فوج دی زبان ترکی ہوندی سی۔ لائٹنر آپدی کتاب وچ اُس زمانے دی اک کہاوت وی لکھی ہے جس وچ ایس گل دی تصدیقاں ہوندیاں نیں۔ پر اینہاں وچوں فارسی ہی اوہ زبان سی جس دا ساڈی مادری زباناں نال سانگھا سب توں تگڑا سی۔ کجھ نکی موٹی تھاواں تے عربی تے ترکی زباناں داسانگھا وی تگڑا سی پر فارسیاں دا اثر پنڈاں تیک سی۔ مغلاں دا ویلاآندے آندے فارسی دا کھلارا بہوں ودھ گیا سی۔ ساڈے آپدے لکھاری وی فارسیاں وچ کتاباں لکھدے سن اتے مغلاں ویلے ایس وچ بہوں وادھا ہویا۔ "لہوردربار" دی حکومت وی فارسی نوں سرکارے دربارے دی زبان آکھیا اتے نالے پنجابی وی سرکارے دربارے بولی جاندی سی۔ انگریزاں 1837وچ فارسی مکاون دا پراجیکٹ شروع کیتا پر لہور دربار وچ 1849 تک فارسی چلدی رہی۔ 1849بعدوں فارسی نوں پنجاب تے دُوجی تھاواں توں وی کڈھ دِتا گیا۔ پنجابی زبان دے ایس پچھوکڑ تے تہاڈی نظر ہوسی اتے تسی انگریز دی فرنٹیئر فارورڈ پالیسی نوں سامنے رکھو گے تاں جاکے تہانوں ایہہ گل پلے پئے گی پئی زباناں دے حوالیاں نال ساڈے نال کیہہ واپری۔

پر گل نرے شوہدے انگریزاں دی نہیں کیونجے تہانوں ایہہ وی پتہ چلنا چاہیدا ہے پئی 1947 بعدوں اساں کیہڑیاں پالیسیاں نوں جاری رکھیاپر پہلاں فارسی بارے پوری گل ہونی لوڑی دی ہے۔ انگریز دے آون توں پہلاں 800 ورہیاں توں ساڈے ایتھے راج دربار دی زبان فارسی سی اتے دیسی زباناں وی ورتی جاندیاں سن۔ ہندو، سکھ، مسلمان سب فارسی لکھدے، پڑھدے، بولدے سن پر نالوں نال اوہ آپدیاں زباناں نوں وی ورتدے سن۔ زمانہ قدیم وچ وی ساڈے ایتھے سنسکرت زبان وی ورتی جاندی سی تے پراکرتاں وی جنہاں نوں تسی اےتھے دیاں مادری زباناں دا پچھوکڑآکھ سکدے ہو۔ سنسکرت خاصاں دی زبان اتے پراکرتاں لوکائی دی زباناں سن۔ کچھ پراکرتاں بہوں تگڑی ہوجاندیاں سن جنج پالی زبان دا ساڈے ایتھے9ویں صدی توں پہلاں بڑا راج رہیا ہے۔ ساڈی مادری زباناں دے پالی نال رشتیاں بارے کوئی کم نہیں ہویا۔ بقول رومیلا تھاپر ساڈی توارےخ دا اک وڈا خزینہ پالی زبان وچ محفوظ ہے۔ پراکرتاں توں علم سنسکرت ول جانداسی کہ اس دا اک قدیمی حوالہ "ویہت کتھا" ہے جس نوں قصے کہانیاں والی سب توں پرانی کتاب منیا جاندا ہے۔ فارسی، عربی، ہندی تے بنگالی لوک کہانیاں تے ایس دا اثر سی کیونجے ایہہ بہوں قدیمی لکھت ہے۔ ایہہ کتاب پراکرت وچ پنجاب وچ لکھی گئی اتے فیر گیارھوےنصدی دے نیڑے کشمیر دی مہارانی لئی ایس کتھا توں کچھ کہانیاں کڈھیاں گیاں تے اوہ کہانیاں "کتھا سرت ساگر" دے ناں توں سنسکرت وچ آگےاں۔ "کتھا سرت ساگر" نوں اک انگریز10جلداں وچ لکھیا تے اوہ ساڈی تواریخ اتے زبان نال جڑے علم دی وڈی نشانی ہے۔ بقول لائیٹنر ایہناں پراکرتاں دا پچھوکڑ دادری (Dadric) ہے پرشوہدے انگریز نیں سانوں اِنڈوآریائی آکھ کے ساڈی مت مار دِتی۔ وسطی تے جنوبی ایشیا وچ "دادری" سلسلہ دا حوالہ قدیمی وی ہے تے زباناں نوں سمجھن والیاں لئی ایس بارے غور کرنا وی لوڑی دا ہے۔ سری نگر توں چھپی "کشمیری سرمایہ الفاظ" ناں دی کتاب وچ دادری نوں پشتاچی وی لکھیا ہے کیونجے سنسکرت بولن والے پنڈتاں نوں تے پراکرتاں پشواں یعنی جنوراں دی زباناں ہی لگدیاں سن۔ سنسکرت تے پراکرتاں، فارسی تے مادری زباناں اتے

انگریزی تے مادری زباناں ایس سب بارے سانوں بھرنوےں جھات پانی چاہیدی ہے تاں جاکے زباناں دے حوالیاں نال توارےخ سدھی ہو سکدی ہے ۔ فارسی دا وڈا "سبک" جیہڑا ساڈے ایتھے پرچلت سی اس نوں "سبک ہندی" آکھیا جاندا سی اتے اس وچ ساڈی زباناں دے اکھر تے جُملیاں دی بنتراں وی شامل سن۔ آپڑے علامہ اقبال سبک ہندی دے اخیری شاعراں وچوں نیں اتے ایرانی وی انہاں دی فارسی نوں منیندے نیں۔ اینج ہی بنگالی تے کشمیری پنڈتاں دی فارسی دی وی مثال دِتی جاسکدی ہے۔ کلکتہ دے براہمن خاندان وچ جمن والے بھارتی کمیونسٹ موہیت سین آپدی سوانح وچ لکھیا ہے پئی ساڈے خاندان وچ فارسی دے حوالے اج وی شامل نیں۔ 1850 وچ گجرات دے قانوں گو گنیش داس فارسی زبان وچ "چار باغ پنجاب" دے ناں توں کتاب لکھی جیہڑی ہُن پنجابی زبان دے شاہ مکھی تے گورمکھی رسم الخطاں وچ وی چھپ چکی ہے تے انگریزی وچ وی ملدی ہے۔ کتاب دے سرناوےں تے "چہار" دی تھاں "چار" ہی لکھیا ہے جیہڑا فارسی تے دیسی اثر دی نشانی ہے۔ اےہہ گل پکی پیڈی ہے پئی فارسی دھرمی ونڈ توں وکھری سی۔ انگریزاں توں پہلا زباناں نوں دھرمی ونڈ نال نہیں ویکھیا جانداسی۔ سنسکرت نوں ہندواں تے عربی، فارسی نوں مسلماناں دے کھاتے پاون دا رواج بعد وچ آیا۔ فیر ایہہ گل چیتے رہوے پئی1837 وچ انگریزاں بنگال توں دِلّی تیک دی تھا واں تے فارسی مکاون دا اعلان کر چھڈیا۔ ایہہ اعلان انہاں دی نویں پالیسی دا لشکارہ سی۔ میں فارسیاں دا جانو تے نہیں اتے نہ میں ایہہ دعویٰ رکھدا ہاں پر انگریز فارسیاں نوں کیوں مکایا؟ فارسیاں توں انگریزاں نوں کیہہ ڈر سی؟ انگریزاں دے جاون توں بعد اساں فارسیاں نونمڑ چالو کیوں نہ کیتا؟ ایہناں سب سوالاں تے غور کردے ہوئے جیہڑیاں گلاں میں پڑھیاں تے جانیاں اوہ سامنے رکھ دِتیاں نیں پر ایس بارے جھات مارن دی بہوں لوڑ ہے۔

انگریز چاہندے سن پئی جو اہمیتاں ہند، سندھ وچ فارسی نوں حاصل نیں اوہی تھاں ہن انگریزی زبان لے لے۔ اس ویلے فارسی وسط ایشیا، ایران، کابل تے لاہور دربار دی تھاواں تے بولی جاندی سی۔ ایہہ گل آکھی جا سکدی ہے پئی فارسی راہیں وسط ایشیا، مغربی ایشیا تے جنوبی ایشیا وچ رشتے بڑے تگڑے سن اتے ایتھے وڈی تجارتاں وی ہوندیاں سن۔ 1810 توں بعد ساڈی تھاواں تے پھرن والے جرمن نژاد آسٹرین برائن ہیوگل سمیت بہوں لکھاریاں تجارتاں دے بھنڈار دا ذکرکیتا ہے۔ فارسی مکاون دامطلب کاروبہار دے ایس بندوبست نوں توڑنا سی۔ بنگالیاں نوں انگریزاں آکھیا پئی تسی بنگالہ لکھو پڑھو،ےوپی، بہار، گجرات وغےرہ دے ہندواں نوں آکھیا تسی ہندی لکھو پڑھو، تے اینج ہی شمالی انڈیا دے مسلماناں نوں آکھیا تسی اُردو لکھو پڑھو تے ، سندھیاں نوں آکھیا تسی سندھی لکھو پڑھو، سکھاں نوں آکھیا تسی پنجابی پڑھو پر رسم الخط گورمکھی ورتو۔

ذرا غور تے کرو، فارسی مکاون لئی فرنگیاں ہر کسے نوں وکھرا وکھرا چکر دِتا پر نالوں نال انہاں نوں انگریزی دی حاکمیت منن دا وی درس دِتا۔ انہاں آکھیا پئی علم دا خزینہ انگریزی وچ ہے اتے انگریزی پڑھ کے تسی تگڑے ہو جاؤ گے۔ بنگالی، اُردو، ہندی، سندھی ایہہ سب پوڑیاں نیں تے منزل ہے انگریزی۔ شوہدے انگریز ایہہ جاندے سن پئی پنجاب، بشمول پشور تے فاٹا، بلوچستان، کشمیر وچ فارسی دا زور باقی تھاواں توں بہوں تگڑا ہے۔ ایتھے انہاں نیں مسلماناں نوں فارسی توں ہٹاون لئی اُردو دی پوڑی بنائی اتے مسلماناں نوں آکھیا پئی تسی ہندی دی تھاں اُردو پڑھو لکھوتے گورمکھی اتے دےونا گری لپیاں نوں بھل جاؤ۔ غیر مسلماناں نوں آکھیا تسی فارسی چھڈدیو کیونجے ایہہ مسلماناں دی زبان ہے۔ سکھاں نوں آکھیا تسی گورمکھی رسم الخط وچ پنجابی پڑھو کیونجے شاہ مکھی رسم الخط مسلماناں دا ہے ۔ فارسی مکاون لئی انگریزانعرب و فارس دی

لڑائی نوں وی ورتیا اتے فارسی نوں ایرانیاں دی زبان آکھیا۔ مطلب اےہو سی پئی سب فارسی نال ناتہ توڑلین۔ راجہ رام موہن رائے دی فارسی دے خلاف لکھتاں نوں وی وڈے ایجنڈے دا حصہ سمجھن نال گل پلے پیندی ہے۔

انگریزاں توں پہلا سندھی تے بنگالہ زباناں فارسی رسم الخط وچ لکھی جاندیاں سن پر انگریزاں دے ویلے بنگالی دیوناگری رسم الخط وچ لکھوانی شروع کر دِتی اتے سندھی نوں عربی رسم الخط "نسخ" لا دِتا ۔ جے کوئی تہانوں پچھے پئی انگریزاں دی زباناں بارے کیہہ پالیسی سی؟ تاں تہاڈے کول ایس دا کوئی سِدھا جواب نہیں ہوسی۔ سوائے ایس دے کہہ اوہ انگریزی دی برتری نوں ہر صورت رکھنا چاہندے سن۔ انگریزاں آپدے مفاداں پاروں اجہی پالیسی بنائی جس وچ اوہ زباناں، لہجیاں تے رسم الخطاں نوں ورتدے سن اتے انگریزی زبان دی حاکمیتاں نوں اگے رکھدے سن۔ ہن جے پاکستانی پالیسی ساز وی انگریزی دی حاکمیتاں نوں چلاندے نیں تاں فیر اسی کس ماں نوں ماسی آکھیے ؟ زباناں دے حوالے نال پاکستان، بھارت، بنگالہ دیش سمیت جنوبی ایشیائی ریاستاں وچ انگریزی زبان دی حاکمیت اج وی موجود ہے ۔ بھارت تے پاکستان وچ انگریز ی نوں مکا کے ہندی تے اُردو لاون دی کوششاں کیوں ناکام ہوئیاں، ایس بارے وی جہات پانی لوڑی دی ہے۔ جے اُردو یا ہندی مادری زباناں نال وَےر پاکے رہن گیاں تاں فےرمادری زباناں نوں انہاں دی کوئی لوڑ نہیں۔ ایہہ درست کہ اُردو، ہندی کچھ لوکاں دی مادری زبان ہوسن پر سوال اودھوں چوڑہو جاندا ہے جداں انہاں نوں قوم پرستیاں نال جوڑ کے" اکلی قومی زبان" آکھدے ہوئے زبردستی لایا جاندا ہے۔ پاکستان اتے بھارت دو ناں وچ 1947 توں بعدوں انگریزی نوں جاری رکھن لئی قنوناں وچ اِکو اصطلاح ورتی گئی اوہ سی Associate Official Language ۔ پر ہندی دا خبط تے1947توں پہلاندا کانگرس وچ جاری سی۔ 1937وی چوناں بعد بنن والی صوبائی کانگرسی سرکاراں ہندی نوں بڑا چکیاسی۔ مدارس وچ کانگرسی لیڈراں ہندی نوں صوبہ وچ لایا تاں تاملاں رولاپا دِتا۔ لڑائی مارکٹائی وچ دو بندے مرگئے تے بہوں سارے تامل جیل چلے گئے۔ 1940 وچ جداں کانگرسی وزارت مک گئی تاں انگریزگورنر نے ہندی نوں ہٹایا۔ 1947توں بعد جداں چینیاں بھارت نوں پھینٹی لادِتی تاں بھارتی سرکار اتے پنڈت نہرو ہوری اےس ہاری ہوئی جنگ توں نکلن لئی 1963وچ زباناں دا نواں قنون لے کے آئے جس وچ انگریزی نوں مکاکے ہندی لاون دا اعلان شامل سی ۔ کیونجے ایہہ بل شکستاں والی قوم پرستی توں نکلیا سی تاں مارے مسئلہ ٹیڑھا ہی رہیا۔ البتہ 1950دے بھارتی آئین وچ زباناں بارے "ڈارکمیشن" بنایا گیا سی جس نے بھارت وچ 96 زباناں دا اقرار کردے ہوئے ایہہ دس پائی سی پئی 26 زباناں دے بولن والے 5ہزار یا ایس توں وادھو نیں۔ بھارتی آئین نے انہاں 26 زباناں وچ پرائمری تعلیم نوں من لیا سی۔ ایہہ اک چنگا کم سی پر زبردستی ہندی لاون دے خبطاں نیں 1950 وچ ہی ایتھے وی پواڑے پائے سن۔ تاملاں جداں رولے پائے تاں کانگرس والے ملیالم دے مامے بن کے تاملاں دی طاقتاں نوں توڑن د اپربندھ کیتا سی۔ 1952 وچ تامل ہندی جھیڑیاں وچ بڑے بندے مرے سن۔ 2009وچ جداں اقوام متحدہ والے مادری زباناں دا انٹرنیشنل دیہاڑ متھ رہے سن تاں انہاں تاملاں تے بنگالیاں نال پاکستان تے بھارت وچ ہون والے ظلم نوں چیتے رکھیا سی۔1963وچ نہرو سرکار جھوٹا اعلان کیتا سی پئی نویں قنون راہیں 1965تیک سرکار ہر تھاں انگریزیاں نوں مکا کے ہندی لادے گی۔ پر1965وچ تامل ہندی جیہڑے شروع ہوگئے تے اج تیک بھارت وچ انگریزی دا راج ہی ہے۔ پاکستان وچ 1950وچ اُردو نوں "کلی قومی زبان" بناون دے خبطاں نال ساڈی پالیسی شروع ہوئی جیہڑی 1954 تیک آپدے پیراں تے آپوں ڈِگ پئی اتے فیر اسی اُردو تے بنگلہ نوں قومی زباناں آکھ دتا۔

بنگلہ نوں تخت تے بٹھاندے ہوئے پنجابی ، پشتو، بلوچی، براہوی بارے در"وٹ" لیا۔فارسی نال آپدا پرانا رشتہ مڑ بناون دی گل نہ تے بھارت کیتی نہ ہی پاکستان اتے نہ ہی ایس بارے بنگلہ دیش غور کیتا۔ البتہ مشرقی پنجاب وچ 1947توں بعدوں پٹیالہ یونیورسٹی والیاں فارسی دا شعبہ تگڑا کیتا۔ فارسی پڑھاندے ہوئے پنجاب بارے فارسی کتاباں نوں پنجابی، انگریزی وچ لکھوایا۔ جداں پاکستان بنیا سی اس ویلے پرانی انگریز پالیسی پاروں مشرقی بنگال تے سندھ وچ مادری زباناں یا ماں بولیاں پرچلت سن۔ قائداعظم دی ڈھاکہ وچ کیتی1948دی تقریر نوں اُردو والے بڑا چکدے نیں اتے اس نوں توڑ مڑوڑ کے آپدا مطلب پورا کردے نیں۔ اک تے قائداعظم اُردو لئی" رابطے دی زبان" دی ٹرم ورتی سی۔ دوجا اسے تقریر وچ قائداعظم آکھیا سی پئی جے تہاڈی اسمبلی منظوریاں دے تاں تسی مشرقی بنگال وچ آپدی زبان نوں لا سکدے ہو۔ میکا لے وانگ تسی اک وار ڈھاکے والی تقریر اتے علامہ اقبال دا خطبہ آلہ آباد مڑ پڑھ لو تہانوں آپدے خیالاں نوں بدلنا پئے جاسی۔ خطبہ آلٰہ آباد تے1948والی تقریر دوناں وچ زباناں دی رنگا رنگی نوں منن دی گل شامل ہے۔ پر قراردادِ مقاصد دے "مامے" زباناں دی رنگارنگی والی گل نوں چیتے نہیں رکھنا چاہندے سن۔ آپدے دادا فیروزالدین منصور ہوراں 1952 وچ مضمون وی لکھیا پئی تسی پنجابی، بنگالی، سندھی ، پشتو، بلوچی تے براہوی نوں وی قومی زباناں من لو تاں زباناں دا مسئلہ پاکستان وچ حل ہو جا سی تے ایس نوں کوئی وَرت نہیں سکے گا۔ ایہو گل نومبر 1947 وچ ہون والی پہلی تعلیمی کانفرنس وچ پالیسی بیان دیندے ہوئے آپدی تقریر وچ پاکستان دے پہلے وزیرتعلیم تے بنگالی لیڈر فضل الرحمن ہوری وی کر چکے سن۔ فضل الرحمن ہوراں آکھیا سی پئی پاکستانی قوم پرستی پاکستان بناون والے صوبیاں دی زباناں، رہتلاں تے تواریخی پچھوکڑاں نوں منیندے ہوئے بن سکدی ہے۔ ایہو اک سمجھدار پالےسی سی پر قائداعظم بعدوں ایس پالیسی نوں وطنی تشکیلاں (Nation Building)توں کڈھ دتا گےا۔ 1949 توں بعدوں ساڈی پالیسیاں تے قراردادِ مقاصد والے چھا گئے سن جیہناں اک مذہب، اک زبان تے اک ریاست دے اصول نوں جِن جپھا پایا سی۔ پاکستانی تے بھارتی قوم پرستی تے مرکزیت پسندیاں دا سایہ نو آبادیاتی دور دا تسلسل ہی سی۔ 1954 وچ جداں بنگلہ نوں دُوجی قومی زبان من لِتا گیا تے مسئلہ حل ہون دی تھاں ہور چوڑ ہوگیا۔ بابائے اُردو مولوی عبدالحق ورگیاں اُردو دے مامیاں کراچی وچ بنگالی نوں دوجی قومی زبان بناون دے خلاف جلوس کڈھ کے آپدی انتہا پسندیاں نوں ریکارڈ کروایا تے دوجے پاسے عوامی پدر تے ایہہ پیغام گیا پئی جیہڑی زبان لڑسی اس نوں تخت نشینی مل جاسی۔ ایس نیں پاکستان وچ زباناں دے مسئلہ نوں توڑ مروڑ دِتا۔

1957وچ پاکستان وچ قومیتی حقاں تے ترقی پسندی دے دلدادیاں رَل کے نیشنل عوامی پارٹی (نیپ) دی بنیاد رکھی۔ ایس پارٹی نے 1957 توں 1975 تیک عمر پائی اتے سپریم کورٹ دے فیصلے پاروں ایس تے پابندیاں لادِتیاں گئیاں۔ 18ورہے دی ایس پارٹی نیں زباناں تے صوبیاں دی آزادیاں دے ٹیچے نوں بڑی تھاں دِتی پرانیہاں پالیسیاں وچ وی ابہاماں دی چڑھتل سی۔ نیپ نیں آپدے پارٹی منشوروچ اس کا نگرسی قرارداد نوں اپنایا جس نوں خود کا نگرس نیں وی 1947 توں بعدوں چھڈ دِتاسی۔ 1920 وچ منظور کیتی کانگرس پارٹی دی ایس قرار داد وچ صوبیاں نوں زباناں دے حساب نال مُڑ اُسارنا سی ۔ اگست 1947 توں بعد جداں بھارتی آئین بناون دا ویلہ آیا تے اک پرانے کانگرسی نے پنڈت نہرو، سردار پٹیل، ابوالکلام آزاداتے آئین بناون والی کمیٹی دے لیڈر امبیدکر ہوراں نونکانگرس دی 1920 والی قرارداد یاد دلائی۔ ایس دے جواب وچ امبیدکر ہوراں زباناں دی بنیاد تے صوبے بناون دے مسئلہ تے اُٹھن والے سوالاں تے اوکڑاں بارے چوکھی روشنیاں پائیاں

اتے 1920 والی قرارداد نوں ناقابل عمل قرار دے چھڈیا۔ ایہہ گل زبان دے پردھاناں نیں بھلا دِتی یا فیر اوہ پاکستان وچ آپدی سیاست نوں ودھان لئی زباناں دے مسئلیاں نوں ورتنا چاہندے سن جِنج انگریز حکمران ورتدے رہے سن۔ ذراغور کرو نیشنل عوامی پارٹی وچ سندھی، بلوچی، براہوی، پٹھان، بنگالی تے پنجابی رَلتی سن۔ پنجاب توں ملتان، بہالپور، ڈیرہ غازی خان، لیل پور، گجرات ، پنڈی لہور دے لوک وی سن اتے پورے 18 ورہے کسے اک بندے نیں وی سرائیکی داناں نہیں لِتا۔ ایہہ مسئلہ 1971بعدوں ساڈی سیاستاں وچ آیا کیونجے ہن پنجابی سب توں وڈی زبان سی اتے بیوروکریسی بنگالی وانگ سب توں وڈی زبان دے خلاف۔ یحییٰ خان دے دور وچ جداں ون یونٹ توڑن دا فیصلہ ہورہیا سی تاں صوبیاں نوں زباناں دے حوالے مڑ اُسارن دے نیپ دے فارمولے تے وی گل چھڑ گئی۔ بلوچستان دے عبدالصمد اچکزائی (محمود خان اچکزئی دے پیو) ہوراں پشتو بولن والے صوبہ سرحد تے بلوچستان دی تھاواں نوں رلا کے اک صوبہ بناون دی گل کیتی۔ اس ویلے ایہہ گل وی ہوئی پئی صوبہ سرحد دے جیہناں ضعلیاں وچ پنجابی دے لہجے لہندی، گوجری، ہندکو، پہاڑی (ہزارہ وغیرہ) بولی جاندی ہے اوہ پشتو والے صوبے وچ نہیں رہن گے۔ ایہہ ویکھ کے صوبہ سرحد دے ولی خان "در وٹ" لتا تے پرانے صوبہ سرحد نوں بحال کرن اتے سوات ریاست نوں صوبہ سرحد وچ شامل کرن نوں منیندے ہوئے زباناں پاروں صوبے مڑ اسارن دے مطالبے توں پچھے ہٹ گئے۔وچلی گل ایہہ سی پئی ولی خان ہوری پشور تے ہزارہ دے پنجابیاں دے مقابلیاں وچ بلوچستان دے پٹھاناں نوں ماڑا سمجھدے سن۔ایس توں بعد عبدالصمد یا انہاں دی اولاد کدی وی ولی خان وغیرہ نال پارٹی نہیں بنائی۔ ایہہ گل تاں لکھی ہے پئی تہانوں ایہہ وی چیتے رہوے کہ زباناں دی سیاستاں نریاں حکمراناں نہیں کیتیاں سگوں قوم پرستاں وی ایس وچ وگاڑ پیدا کرن وچ پچھے نہیں رہے۔ 1957 توں 1971 تک سرکاری پدر تے آون والی چار تعلیمی رپورٹاں وچ وی اُردو، انگریزی تے بنگلہ دی تکرار ہی مِلدی ہے۔ دوجی قومی زبان دا تمغہ دین توں بعدوں بنگلہ زبان نوں اوہ تکریماں نہ ملیاں جیہڑا ایس گل دا ثبوت سی پئی جے مجبوریاں وچ فیصلے ہون گے تاں اوہ پالیسی دا حصہ نہیں بن دے۔ 1971 تیک پاکستان دی اسٹیبلشمنٹ سب توں وڈی زبان بنگالی نال لڑدی رہی اتے 16دسمبر 1971توں بعد نویں پاکستان دی سب توں وڈی زبان پنجابی نوں نشانہ بنایا کیونجے 1972 دے پاکستان وچ پنجابی سب توں وڈی زبان سی۔ اج دے پاکستان وچ وسن والے 20کروڑ پاکستانیاں وچوں 12 کروڑ توں وادھو عوام پنجابی بولدے نیں۔ اینہاں وچ پاڑ پانا کس، کس دے مفاداں وچ ہے ایہہ دسن دی لوڑ نہیں۔ بیوروکریسیاں تے عوامی لہراں وچ اٹ کھڑکا لگا رہندا ہے۔

بھٹو ہوراں دے دَور وچ پاکستان وچ پہلی واراک حد تیک پنجابی، سندھی، بلوچی، براہوی تے پنجابی نوں سرکاری پدر تے منیا گیا۔ بھٹو ہوراں آپدے بنائے 1973دے آئین دے تحت ایہناں زباناں دے سرکاری بورڈ وی بنائے۔ ایس سب ہون نال وی انگریزی زبان دی حیثیتاں اپنی تھاں رہیاں اتے نالوں نال اُردو تے دیسی زباناں وچ تکرار وی جاری رہی - 1972وچ کراچی ہون والا اُردو سندھی جھیڑا ایس تکرار دی نشانی سی۔ ایہہ جھیڑا جداں ہویا اس ویلے ممتاز بھٹو گورنر سندھ سی۔ حضرت نیں سندھی لاون دا بل جلدیاں وچ منظور کردتا۔ ایس تے سندھ وچ اُردو سندھی لڑائیاں شروع ہوگیاں۔ اکتوبر1972وچ عبوری آئین آیا تاں بلوچستان تے سرحد وچ نیشنل عوامی پارٹی والیاں دے گورنر تے وزیراعلیٰ سن۔ انقلابی قوم پرستاں وی پنجاب سرکار وانگ اُردو نوں صوبیاں وچ لایا۔ پشتو والے صوبہ سرحد وچ ہندکو، گوجری ، سرائیکی لہجیاں وچ بولی جاون والی پنجابی نوں نہےں منیندے سن تے بلوچ آپدے صوبہ وچ پشتونوں نہےں منیندے سن۔ آئین

منظور ہویا تاں اس وچ پاکستانی مادری زباناں نوں کسے حد تیک من لیاگیاپر مسئلہ ہلے وی حل نہ ہویا کیونجے انگریزی دی حاکمیت موجود سی۔ آرٹیکل 251دی دوجی شق آکھ رہی سی پر جد تیک اُردو ایس قابل نہیں ہوندی، انگریزی ہی سرکاری زبان رہ سی۔ مطلب ایہو پئی نہ نو من تیل ہوسی نہ رادھا نچ سی۔ نہرو دے قنون وانگ ایہہ گل اج وی پاکستان وچ گواچی ہوئی ہے۔ وچلی گل ایہہ سی پئی جو سلوک انگریزی والے اُردو نال کریندے سن اوہی سلوک اردو دے حمام دستے دیسی زباناں نال کر دے رہے۔ پر ضیاالحق دَور وچ اُردو انگریزی دے حامیاں تے افسر شاہی نیں نویں پالیسی بنائی اتے دیسی زباناں وچ لہجیاں نوں وکھری زباناں آکھدے ہوئے ایہناں دے مامے بن گئے۔ سندھ وچ تھری لہجہ ، بلوچستان وچ براہوی تے صوبہ سرحداتے پنجاب وچ ہندکو، گوجری، پوٹھواری، سرائیکی نوں جِن جپھا پایا۔ کیونجے اوہ سب توں وڈی زبان دے خلاف سن تاں مارے باقی زباناں دے لہجیاں نوں چھڈ کے سرائیکی نوں 1981 دی مردم شماریاں (Census) وچ شامل کرلیا۔ آپدی پالیسی نوں اگے ودھان لئی سندھی، بلوچ تے پختون قوم پرستاں نوں پنجاب مخالفتاں وچ آپدا سجن بنایا تے سرائیکی دی حمایتاں لئی راضی کیتا۔ انہاں نوں یقین سی پئی پنجابی اینہاں نوں گالاں کڈھن تے ایہہ پنجاب نوں، تاں مسئلہ چلدا رہے گا۔ جِنج انگریزاں نوں کسے وی زبان نال کوئی پیار نہیں سی تے اوہ نکی وڈی زباناں نوں آپسی تکرار وچ رکھنا چاہندے سن اِنج ہی ضیا راج وچ وی زباناں تے لہجیاں دی لڑائی نوں اگے ودھایا گیا۔ اک پاسے بلوچ، سندھی، پختون قوم پرست تے مہاجراں دے لیڈر پنجابیاں نوں طعنے دیندے سن پئی تسی آپدی زبان نوں نہیں منیندے تے دُوجے پاسے پنجابی نوں ونڈن دی مہماں اُساردے سن۔ حیران نہ ہونا، نیشنل عوامی پارٹی والیاں 1972 وچ بھٹو ہوراں کولوں صوبہ سرحد تے بلوچستان دی وزارت اعلیٰ تے گورنریاں لِتیاں سن پر اس ویلے وی انہاں آپدے صوبیاں وچ پشتو، بلوچی تے براہوی نہیں لائی سی۔ ہون اوہ کس منہ نال پنجابیاں نوں طعنے دیندے سن۔ غوث بخش بزنجو،رسول بخش پلیجو، ولی خان تے الطاف حسین وغیرہ نے 1986 توں بعد جنوبی پنجاب نوں سرائیکی لہجہ دی بنیاداں تے وکھ کرن لئی بڑے پاپڑ بیلے پر جنوبی پنجاب والیاں ایہناں نوں گھاہ نہ پائی۔ فیر 21ویں صدی دے پہلے دھاکے وچ مسلم لیگ(ن) دی دشمنی وچ پیپلز پارٹی نوں گیلانی اینڈ کمپنی نے اس کم تے لا دِتا۔ صوبہ توڑن لئی بھارت دے حوالے دتے پر ایس گل تے کسی جہات نہ پائی پئی بھارت وچ اجہی پالیسی نال کیہ ہویا سی۔ بھارت وچ 1950دے آئین وچ کانگرس نیں صوبہ توڑن ےانواں صوبہ بناون دی طاقت مرکز کول رکھی سی۔ فےر مرکز نیں ایس طاقت نوں آپدے سیاسی فیدیانلئی ورتےا۔ تاملاں مخالفتاں کیتیاں تے ملیا لم نوں چارہ پادتا اتے فیر کانگرس انہاں نوں وکھرا صوبہ بناون دا آکھیا۔ اینج ہی جداں پنجاب وچ کانگرس نوں مسلہ خراب نظر آیا تے اس دے ترے ٹوٹے کر چھڈے۔ نویں صوبے بناون بارے کوئی پالیسی نہ بنائی سگوں آپدے سیاسی فیدیاں نوں سامنے رکھیا۔ پر ایس دے نتیجہ وچ کانگرس کسے نوےں صوبہ وچ نری پہلی وار چوناں جت جاندی سی اتے فیر ایتھے مقامی قوم پرست ہی چھا جاندے سن۔ بھارت وچ علیحدگی پسنداں دی لڑیاں پیدا کرن وچ اجہی سیاستاں دا وڈا ہتھ ہے۔ صوبے توڑن ےا لہجیاں نوں ورتن دی سیاست دا بھارتی تجربہ ایڈھا کوڑہے پئی اس توں انگریز دور دا تسلسل ہی آکھیا جاسکدا ہے۔ پنجاب وچ جمن والی پیپلز پارٹی نے ایڈا کُوڑ ماریا پئی اوہ اے این پی تے ایم کیو ایم دی پدر تیک ڈِگ گئی۔ ایس دا انجام وی پیپلز پارٹی اج تیک بُھگت رہی ہے۔ اتے جے بلاول ہوری وی پرانی کوڑ پالیسی تے مڑ جہات نہ پائی تاں فیر ایس دا کم ہور خراب ہوئے گا۔ پی پی پی جنوبی پنجاب دا وکھرا یونٹ بنایا پر لوکاں اس دی کوئی حمایت نہ کیتی۔ جنوبی پنجاب والیاں

ایس مسئلہ تے ایہناں پارٹیاں دی مہماں نوں گھاءنہ پایا۔ حیران نہ ہونا، ایہناں وچوں کسے وی پارٹی یا گروہ نیں زباناں دے مسئلہ تے بحثاں نہیں کیتیاں نہ ہی کوئی لکھت لکھی۔ اے این پی نیں تے پچھلے دَور وچ صوبائی اسمبلی وچ زباناں دے ناں تے اک کُوڑ بل بحثاں کروائے بغیر منظور وی کیتا پر زباناں بارے مسئلہ اج وی اتھے ہی کھلوتا ہے کیونجے ایہہ مرکزی پدر تے آئینی کمشناں نال بھرنویں بحثاں نال ہی حل ہوئے گا۔ ایہہ گل ثابت کردی ہے پئی زباناں دے مسئلیاں نوں حل کرن دا نہ تے انگریزاں نوں کوئی شوق سی، نہ پاکستانی حکمراناں تے حکومتی تے اپوزیشن پارٹیاں اس نوں بنّے لانا ضروری سمجھیا اتے نہ ہی قوم پرست ایس نوں حل کرنا چاہندے سن۔ اوہ تے بس آپدے مفاداں لئی ایس نوں ورتن تے راضی سن۔ ضیا الحق کیونجے ترے تے اک صوبے وچ تکرار نوں ودھانا چاہند ا سی تاں مارے اوہ مردم شماریاں وچ سرائیکی نوں 1981 وچ شامل کیتا۔ ضیاالحق دی اصل دشمن پیپلزپارٹی تے اس دے حمایتی سن اتے انہاں دی وڈّی گنتری پنجاب وچ سی۔ ضیاالحق پنجاب نوں دس رہیا سی جے تسی میرا ساتھ نہ دِتا تاں میں پنجاب ونڈ دیواں گا۔ اوہ پنجاب توں پی پی پی دا جنازہ کڈھنا چاہندا سی۔ اُردو والے وی سرائیکی مہماں وچ ضیاالحق دے نال سن اتے اوہ سندھ وچ ضیاالحق دی مدد نال آپدی تھاوں ودھا رہے سن۔ پہلے دن توں ایہناں دا ٹیچا کراچی صوبہ سی۔ ایہہ سب نفرتاں دی سیاست سی اتے ضیاالحق تے اس دا ٹولہ نفرتاں دی سیاستاں دے حمام دستے سن۔ اوہ نِرا بولیاں تے لہجیاں دی لڑائیاں نوں ودھا نہیں رہیا سی سگوں اس نیں فرقہ وارانہ لڑائیاں نوں وی تگڑا کیتا۔ ضیاالحق دے دَور توں مشرف دے دَور تیک اجہی لڑائیاں نوں بہوں ودھایا گیا۔ پئی ایس دا نِرا مطلب ایہوسی جے لوکائی آپسی لڑائیاں وچ رہ سی تاں فیر اسلام آباد وچ چین رہ سی۔ پر ویلے نے ثابت کیتا پئی جے ملک وچ لڑائیاں تے ماردھاڑ رہے گی تاں اسلام آباد وی نہیں بچ سکے گا۔ مشرف دَور توں بعد ایتھے اسمبلیاں دا راج مُڑ چالُو ہویا تاں جمہوری فیصلے وی ہون لگے۔ جمہوری میثاق تے دستخط کرن والیاں جداں 18ویں ترمیم نال صوبائی خودمختاری دے پرانے مسئلہ نوں حل کر دِتا تاں صوبیاں وچ لڑائیاں کروان دے ضیاالحقی ایجنڈے نوں دھچکا لگیا۔ ہن جس دیہاڑے اسمبلیاں زباناں بارے کمیشن بنا کے پاکستان دی زباناں نوں انہاں دی تھاں دوا دین گے تاں اس دیہاڑے زباناں ، لہجیاں دی لڑائی وی مک جاسی - 2011 توں بعد ضیاالحق دی بنائی اتے مشرف دی بچائی ایم کیو ایم نیں کراچی صوبہ دی گل چھیڑی تاں جاکے سندھیاں، بلوچاں تے پٹھاناں نوں سمجھ آئی پئی ایہہ ایم کیو ایم ہزار ہ تے سرائیکی دی اڈّی حمایتاں کیوں کریندی رہی ہے اتے نویں صوبیاں دی مامی کیوں ہے؟

جے 1973دے آئین وچ نویں صوبیاں بارے صوبے توں پچھن دی شق نہ ہوندی تاں ہن پاکستان وچ وی بھارت وانگ نویاں لڑائیاں شروع ہو چکیاں ہوندیاں۔زباناں تے لہجیاں دی ایس لڑائی بارے نویں گل سپریم کورٹ کیتی جداں جج جواد ایس خواجہ ریاست پاکستان نوں انہاں دی زباناں بارے پالیسی پچھی۔ پتہ چلیا پئی ایتھے اُردو نوں وی کمّی سمجھیا جاندا ہے تے پاکستانی مادری زباناں نوں وی کسے گنتی وچ شمار نہیں کیتا جاندا۔ انگریزی دی لوڑ اپنی تھاں تے اہمیتاں دی حامل ہے پرجے تسی اُردو نوں قومی زبان آکھیا ہے تاں فیر اس نوں انگریزی دے تھلے کیوں لایا ہے؟ ویسے تے اصل سوال ایس توں وی وڈ ا ہے پئی پاکستان دی پنج قومی زباناں کیوں نہیں ہو سکدیاں؟ کیہہ دُنیا وچ اجہے ملک نہیں ہیگے جیہناں دیاں اک توں ودھ قومی زباناں نیں؟ کینیڈا وچ فرانسیسی تے انگریزی سرکاری زباناں نیں، سوئٹزرلینڈ دِیاں تے چار قومی زباناں نیں تے انگریزی اتھے اک وکھری زبان ہے - بیلجیم دی ترے اتے سنگاپور دی چار قومی زباناں نیں۔

پاکستان وچ بولی جاون والی ساریاں زباناں وچ جیہڑی وی زبان بولن والے 5ہزارتوں ودھ ہون انہاں لئی پرائمری تیک اس زبان وچ تعلیم حاصل کرن دا بندوبست کرنا سرکاری ذمہ داری کیوں نہ ہوئے۔اینہاں زباناں نوں سرکاری تے نجی سکولاں وچ کیوں نہ پڑھایا جائے؟ 18ویں ترمیم وچ 25 A-دے اضافہ پاروں ایہہ ریاست دا فرض ہے پئی اوہ اجہے کم کرے جس پاروں سکول جاون والا کوئی وی بچہ زبان یا غربت پاروں سکول جاون توں ڈکیا نہ جائے۔ لہجیاں تے لڑائیاں کرن دی تھاں اس بارے کمیشن تحقیقاں کرے اتے پارلیمنٹ بحثاں ودھائے اتے صوبائی اسمبلیاں نال رَل مِل کے فیصلے کرے تاں مسئلیاں داحل نکل سی۔

جیہڑا فارمولا پنجاب تے لگے گا اوہی سندھ، بلوچستان ،خیبرپختونخوا، کشمیر، گلگت بلتستان وچ وی لگے گا۔ اسے فارمولے ناں پنجابی زبان بارے گل وی ہوسی تے اُردو، سندھی، پشتو، بلوچی وغےرہ دے لہجیاں بارے وی۔ جے اجہی گل ہوسی تاں تے کسی نوں اعتراض وی نہیں رہے گا۔ اِنج انگریز دَور تے ایہناں توں بعد جمہوریت دے وَیریاں اتے مفاد پرستاں دی پھیلائیاں لڑائیاں نوں مکاندے ہوئے اسی آپدے لوکاں نوں لڑن مرن توں کڈھ سکدے ہاں۔ جے صوبیاں تے ضلعیاں وچ چونویاں سرکاراں بنن گیاں تاں لوکائی دے مسئلے وی حل ہون گے تاں جا کے پاکستان تگڑا ہوسی۔ مکدی گل ایہو ہے پئی اسی زباناں ، لہجیاں دی لڑائیاں نوں مکا کے اگے ودھ سکدے ہاں۔

جج ہوراں گل تے صحیح چکی ہے پر گل نوں توڑ لانا ججاں، صحافیاں یا جرنیلاں دا کم نہیں سگوں چونویں سرکاراندا کم ہے ۔ ملک نوں اجہیے جھیڑیاں توں کڈھن دا پربندھ کر کے اسمبلیاں وی عزتاں کماون گیاں تاں لوکاں دا وی لوک راج بارے دھیان ودھے گا اتے کوئی "باہر لا" ایس وِتھ نوں آپدے مفاداں پاروں وَرت وی نہیں سکے گا۔

جس سجن نوں ایس مضمون وچ لکھیاں گلاں دے ثبوت چاہیدے ہون اوہ مینوں aamirriaz1966@gmail.com تے ای میل کر سکدا ہے۔